

Şeyh İşrak'ın Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri

Prof. Dr. Ali Rıza A'rafi

Giriş

Şeyh İşrak, Şehabeddin Sühreverdî ve Şeyh-i Maktul adlarıyla bilinen Şehabeddin Yahya bin Habeş bin Emirek Sühreverdî¹ İşrak felsefesinin kurucularından ve hicrî altıncı yüzyıldaki büyük İslam filozoflarındanıdır. Bu ışıldayan yıldız her ne kadar çabuk söndüyse de İslamî düşünce havzasında öylesine ışıldadı ki İslamî hikmet ve bilgiye bugüne dek sürecek bir aydınlık bağışladı ve doğu felsefesini parlattı. Onun görüşlerini beyan etmeden önce “eğitim, öğretim ve temelleri” bâbında hayatı² ve şahsiyetinin bazı yönlerini özetle anlatacağız.

Hayatı

Şeyh İşrak hicri kameri 549 yılında Zencan yakınlarındaki Sühreverd köyünde dünyaya geldi. Felsefe ve usul-i fıkhi Merağhe'de Fahr-i Razi'nin üstadı Mecidüddin Ceylî'den öğrendi. Sonra İsfahan'a gitti ve felsefeye tamamen hâkim olana dek Zahirüddin Karî'nin yanında tahsiline devam etti. Ömrünün birkaç yılını kâmil mürşid (kendi deyimiyle bilgili bir ortak) bularak âlemin yüce ilimlerine ulaşmak için Irak ve Şam'da seyahatle geçirdi. Ancak böyle bir kimseyi bulmaktan ümidini keserek riyazete çekildi ve tefekküre daldı. Allah'tan başkasıyla irtibatını keserek ve O'nun dergâhına yönelip dua ederek mükâşefe ve felsefede yüce bir makama ulaştı.

¹ Bazı müellifler nispetinin ve lakabının aynı olmasından dolayı onu Şehabeddin Ömer Sühreverdî ile karıştırmışlardır. Şeyhülislam Şehabeddin Ebu Hafs Ömer Sühreverdî (539-632) sufilüğün meşhur şeyhlerinden ve Sühreverdîye tarikatının kurucularındandır. *Adabu'l-Muridin* eserinin yazarı olan amcası Ebu'l-Necip Sühreverdî'nin (490-563) gözetiminde fıkıh ve hadis eğitimi almıştır. Şeyh Abdülkadir Geylanî gibi kendi asrının şeyhleriyle görüşmüştür. Hem fakih ve fetva sahibiydi, hem de arif ve şair. Kendisine sultanlar da avam da saygı duyuyordu ve Bağdat Şeyhlerinin Şeyhi makamına ulaştı. Tasavvufu önemli kitaplardan biri olan *Evarifu'l-Mearif* onun eserlerindendir.

² Şemseddin Şehrîzûrî -Şeyh İşrak'ın müridi- *Nizhetu'l-Ervah* ve *Ravzatu'l-İfrah* kitabında onun hayatıyla ilgili muteber ve akıcı bilgiler vermiştir ve bu bölümün yazılmasında kullanılan ana kaynaktır.

Altıncı asır ve Selçukluların hükümeti dönemi, felsefeyle sert biçimde savaşıma çağıydı. Gazalî gibi kimseler felsefeyi eleştirmekle uğraştılar. Hatta filozofları mürted ve kâfir saydılar. Fahr-i Razî gibi kimseler Meşşâî felsefesi konularında şüphe uyandırmak için çok çalıştılar. Şeyh İşrak böyle bir zamanda eski İran filozoflarının eserlerinden, eski Yunan'da yeni Eflatunculardan yardım alarak, Kur'an'dan faydalanarak, riyazet ve tefekkürle 'İşrak Felsefesi' adlı yeni bir felsefî ekolün temellerini attı. Felsefeye yeni bir hayat bağışladı.

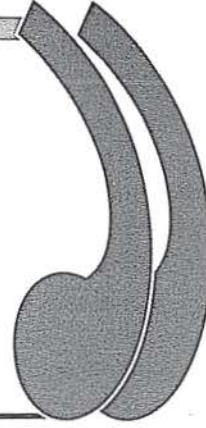
Sühreverdî seyahatlerinden birinde Rum'dan Dimeşk'e (Şam) ve sonra Halep'e gitti. Bu şehir Haçlı seferlerinden önce Şii Fatımî hükümetinin merkeziydi. Fatımîlerin yıkılmasından sonra halk Sünnî mezhebine ve meşhur fatih Selahaddin Eyyubî'ye yöneldiler. Halep valisi Melik Zahir (Selahaddin Eyyubî'nin oğlu) Şeyh Şehabeddin'e bağlandı ve ondan Halep'te kalmasını istedi. Sühreverdî de kabul etti ve orada felsefe dersi vermeye başladı. Diğer düşünürlere olan ilmî üstünlüğü, felsefeye getirdiği yenilikler, diğer âlimlerin görüşünü sarıh biçimde eleştirmesi, bazı âlimlerin haset ve düşmanlık duygularını uyandırdı. Onlar, Sühreverdî'nin bazı sözleriyle din muhalifi ve bidatçı mürted olduğu bahanesiyle Melik Zahir'den katlini istediler. Melik Zahir bunu yapmak istemedi. Bu sefer Şeyh'in düşmanları Selahaddin Eyyubî'ye şikâyetle bulundular ve eğer bu adam yaşırsa halkın dinini bozacak ve onları sana karşı ayaklandıracak diye yazdılar. Daha yeni Suriye'yi Haçlıların elinden alan, itibarını koruyup güçlendirebilmek için din âlimlerinin himayesine ihtiyacı olan ve halkın tekrar ayaklanmasından korkan Selahaddin, onların isteğini kabul etti. Ehl-i Sünnet âlimlerinin fetvasıyla Şeyh'in katline ferman verdi ve oğluna şöyle yazdı: "Şeyh'i öldürmezsen Halep'i senden geri alırım." Melik Zahir de onu zindana atmak ve sonra da öldürmekten başka bir çare bulamadı. Bu şekilde Şeyh Şehabeddin Sühreverdî'nin hayat yıldızı 38 yaşındayken söndü.

Felsefî Ekol

Şeyh İşrak, felsefeyi hakikati aramak ve gerçeği bulmak olarak görüyor ve hayatın başlangıcından itibaren sürekli insanın yanında olduğuna inanıyor. Felsefî düşüncenin Yunanlılara has olmadığını, her zamanda, her filozofun yeni bir düşünce sunabileceğini söylüyor. Ona göre felsefî düşünceler batıdan önce doğuda, eski hikmet ve enbiyanın öğretilerinde aranabilir. Zira Allah hikmeti İdris Peygamber'e nazil etti ve ondan sonra iki kola ayrıldı: Biri İran'da yayıldı ve diğeri Mısır'da. Mısır'dan Yunanlara intikal etti.

Şeyh İşrak, Meşşâî Felsefesine tamamen hâkim olmasına, telifleriyle bu felsefenin temellerini sağlamlaştırmasına rağmen Meşşâîlerin yöntemini ve Aristo'yu izleyenleri eleştirmekten geri durmadı. Kendisi yeni bir ekol kurarak adını 'İşrakî ekolü' veya 'Nur felsefesi' koydu ve doğu filozoflarına bağladı. Bu ekol bir tür yeni Eflatuncu irfani felsefenin, Hermes ve Pisagor'un bazı öğretileriyle ve bazı Pehlevî filozofların düşünceleriyle harmanlanması gibidir. İşrak lafzının doğu veya güneşin doğuşu kelimeleriyle irtibatı yoktur. Bu felsefeye işrak adının verilmesinin sebebi, işrak filozoflarının kâmil marifete sadece delille ulaşamayacağına inanmalarıdır. Bu ancak bâtın işrakı ve kalp aydınlığıyla mümkün olabilir. Şeyh İşrak, Meşşâî felsefesini tamamen reddetmiyor, aksine kendi felsefe

Sühreverdî'nin felsefesinde mutlak gani ve tüm varlıkların kaynağı 'Nuru'l-Envar' diye adlandırılmıştır ki bundan daha yakın nur sadır olmaktadır. Daha yakın nur, başlangıç âleminin kaynağıdır. Daha yukardaki işraklar, daha aşağıdaki işrakların kaynağı olur. Bu şekilde en yüksek nur, alçak nurun, alçak nur da en alçak nurun kaynağı olur. Her yüce nur, daha aşağıdaki nura kahhardır ve her alçak nur, daha yüce nura müştak ve âşıktır. Öyleyse varlık âlemi, muhabbet ve kahır üzere tanzim edilmiştir. Şeyh İsrak, Eflatun'un misaller âlemi gibi, mutavassıt nurlara inanır.

ekolünün bu felsefeyi bilmeye bağlı olduğunu söylüyor. Şeyh, felsefî tartışmalara hâkim olmasının yanı sıra zevk ve mükâşefe ehli olan kimseyi ilâhî filozof olarak görmektedir.³ Bu şekilde İsrak felsefesi, Molla Sadra'ya göre sadece bâtın tezkiyesiyle uğraşan sûfî tarikatları ile sadece tartışma ve delil sunma marifetine teveccüh gösteren Meşşâî filozofları tarikatu arasında bir berzaktır. Sühreverdî'nin görüşü, irfanî sülûkun felsefî tefekkürden haberdar olunmazsa sapma tehlikesi altında olduğu şeklindedir. İrfanî şühûda ulaşmayı sağlamayan felsefe beyhudedir.⁴

Sühreverdî'nin felsefesinde nefis marifetinin özel bir konumu vardır. O, Meşşâî filozoflarının fen bilimleri içinde bahsettikleri nefis konularını, ilâhîyat bölümünde işlemiş ve nefis ilmiyle ilâhîyatı birbirine bağlamıştır. O, nefsin kendi zatına şuhûdî ilmi yoluyla, ilmin mahiyeti ve Hak Teâlâ'nın varlığı gibi birçok felsefî meseleyi açıklamıştır.

Sühreverdî'nin felsefesinde mutlak gani ve tüm varlıkların kaynağı 'Nuru'l-Envar'⁵ diye adlandırılmıştır ki bundan daha yakın nur sadır olmaktadır. Daha yakın nur, başlangıç âleminin kaynağıdır. Daha yukardaki işraklar, daha aşağıdaki işrakların kaynağı olur. Bu şekilde en yüksek nur, alçak nurun, alçak nur da en alçak nurun kaynağı olur. Her yüce nur, daha aşağıdaki nura kahhardır ve her alçak nur, daha yüce nura müştak ve âşıktır. Öyleyse varlık âlemi, muhabbet ve kahır üzere tanzim edilmiştir. Şeyh İsrak, Eflatun'un misaller âlemi gibi, mutavassıt nurlara inanır.

Her ne kadar Sühreverdî'ye göre zahit filozoflar, akletme ve delil ashabı değil, keşif ve şuhûd sahibi olsalar da, o delil ve mantığa da değer verir ve riyazet ve tefekkür gölgesinde ulaştığı işrakî görüşlerini mantığa ve delile dayanarak anlatmak ister. Şeyh, Eflatun'a, yeni Eflatunculara ve eski İran filozoflarına çok saygı duysa da onların görüşünü kabul

³ Kutbuddin Şirazî, Muhammed bin Mesud; *Şerh-i Hikmetu'l-İsrak*, s. 23.

⁴ A.g.e., s. 25 ve 26.

⁵ Şeyh İsrak kendisinden daha yüce bir nur olmayan 'Nuru'l-Envar' için Nur-u Muhit, Nur-u Kayyum, Nur-u Azam ve Nur-u Mukaddes gibi çeşitli unvanlar kullanmıştır. (Bkz. Şeyh İsrak, Yahya bin Habes; *Mecmua-yı Musannifat*; *Hikmetu'l-İsrak*; c. 2, s. 121.)

Molla Sadra'nın onu "İşraka müeyyid şeyh" diye anması sebepsiz değildir. Hikmetu'l-İşrak'ta onu mükâşefe ve şuhûd ehlinin gözünün ve kalbinin nuru olarak adlandırmaktadır. İmam Humeyni'nin onun hakkında şöyle diyor:

"Nuranî filozof Şeyh İşrak, yüce ruhlu ve bâtın sefasına sahip âlimlerdendi. O, halvet ve tecerrüt makamına varmıştı."

veya reddetme ölçüsü olarak delillerini görmektedir, ilmî ve irfanî üstünlüklerini değil. Düşünce sahiplerine şöyle tavsiyede bulunuyor:

"Beni ya da bir başkasını asla taklit etmeyin ve delilli düşünün. Delil olmadan hiçbir şeyi kabul etmeyin. Zira delil, teşhis ve kabul etme ölçüsüdür."⁶

Yunan ve İran felsefesinden, özellikle Eflatun ve Aristo'nun düşüncelerinden, Hermes'in öğretilerinden ve Hallaç, Bayezid-i Bestamî gibi ariflerin eserlerinden etkilenen, Kuran ve Peygamber (s.a.a) öğretilerinden faydalanan Sühreverdî, kendinden sonraki filozofların ve ariflerin düşünceleri üzerinde çok tesir bırakmıştır. Kutbuddin Şirazî ve Hacı Nasiruddin Tûsî gibi filozoflar, onun eserlerinden istifade etmişlerdir. Mirdâmâd, İsfahan'da onun felsefesini öğretmek ve açıklamakla uğraşmıştır. Ondan sonra gelen Molla Sadra gibi seçkin bir filozof, Hikmet-i Mütealiye'yi anlatırken onun düşüncelerinin tesirinde kalmıştır.

İrfanî Eğilimi

Sühreverdî hakiki ilimlere ulaşmanın duygu ve akılla mümkün olmadığına inanır. Nefsânî mücahede ve bâtunî seyir; şuhûd, mükâşefe ve hakiki ilim ve hikmete ulaşmak

⁶ A.g.e., c. 2, s. 128 ve 138.

için bir mukaddimedir. Onun içsel haletinden haberdar olan Şehrzûrî, manevî sülûkunu şöyle betimliyor:

“Şeyh öyle riyazet çekiyordu ki diğerleri böyle bir riyazete yaklaşmıyordu. Dünyaya karşı o kadar zahitti ki giysiye, yiyeceğe ve makama en küçük bir özeni yoktu. Filozoflar arasında ondan daha zahidini bulmanın imkânsız olduğunu söylerler. İbadetinin çoğu dua, teheccüt ve ilâhî âlemler üzerine tefekkür idi. Sıhhatliydı ve kendi nefsiyle meşguldü.”⁷

Şeyh İşrak, bâtınî seyirde ve amelî irfanda o kadar yükseldi ki Şehrzûrî şöyle diyor:

“Yıllar süren mücahededen sonra ruhanî âlemi müşahade makamına ulaşan, Rab ile ilgili akfî görüşe ve nefis marifetine nâil olanlar, Şeyh'in çabasına vakıf olurlarsa, onun mükâşefe ve müşahade nadir kimselerin künhüne erebildiği bir dereceye ulaştığını göreceklidir.”⁸

Molla Sadra'nın onu “İşraka müeyyid şeyh” diye anması sebepsiz değildir. *Hikmetu'l-İşrak*'ta onu mükâşefe ve şuhûd ehlinin gözünün ve kalbinin nuru olarak adlandırmaktadır.⁹ İmam Humeynî onun hakkında şöyle diyor:

“Nuranî filozof Şeyh İşrak, yüce ruhlı ve bâtın sefasına sahip âlimlerdendi. O, halvet ve tecerrüt makamına varmıştı.”¹⁰

Şeyhin dediğine göre *Hikmetu'l-İşrak* kitabının muhtevası, bir defalık ilham süresinde ona görünmüş¹¹, bir mükâşefe sırasında ilmin hakikatini Aristo'ya sormuş ve o da Şeyh'i fen bilimlerine teveccüh etmeye çağırmıştır.¹²

Şeyh İşrak'ı sûfî kabul etmemek ve sûfilerin arasında saymamak gerekir. Zira o her ne kadar sûfiler gibi bâtın tezkiyesini marifetin esası görse de, felsefî tefekkür olmadan sûfî sülûkunun yoldan çıkarma tehlikesi taşıdığını düşünmekte, mantığa ve delile ciddi önem vermektedir.

Şeyh İşrak'ın Tefekküründe Kur'an

Şeyh Şehabeddin, Kur'an'ın ruhuna, düşüncesine ve eserlerine işlediği ârif bir filozoftur. Kur'an'ın nurlarının ışıyla kalbini aydınlatmış ve âlemdeki melekûta yol gösterici kılmıştır. Yazıları ayetlerden delillerle süslüdür ve onun felsefesinde özel bir konuma sahip olan nur unsuru, ilâhî kelimadan alınmıştır. Onun esaslarını anlamada temel rol oynayan nefis marifeti konusunda, nefsi, Kur'an'ın tarif ettiği şekilde göstermiştir.

Sühreverdî felsefenin kaynağı olarak Kur'an'ı görür. Zira Kur'anî ve Muhammedî nurlar, önceki dinlerin melekûtu ve eski felsefe üzerine parlamış, işrakî hakikatleri geçmiştekilerin zihinlerine aşikâr kılmıştır. Kur'anî işrakların parıltısı olmadan Hermes, Pisagor, Zerdüş ve diğer İran ve Yunan filozofları asla işrak felsefesine ulaşamazlardı.

⁷ *Mecmua-yı Musannifat*, c. 3, s. 16.

⁸ A.g.e., c. 3, s. 13.

⁹ Molla Sadra, Muhammed; *el-Mebde ve'l-Mead*; s. 191.

¹⁰ İmam Humeynî, Ruhullah; *Keşfu'l-Esrar*; s. 34-36.

¹¹ *Mecmua-yı Musannifat*; *Hikmetu'l-İşrak*; c. 2, s. 259.

¹² A.g.e., c. 1, s. 71-74.

Şeyh İşrak bu yolla Kur'an, delil ve felsefe bağıyla dinin vahdetini göstermek istemiştir. Felsefenin dinden ayrı olduğu düşüncesi, Şeyh'ten önce ve Yunan filozofları arasında hâkimdi. Fakat o böyle bir düşünceyi reddediyor, eski İran, Çin ve Hindistan gibi doğulu kadim filozoflarla aynı düşünceyi taşıyor. Yani din ve felsefe birbiriyle uyumludur ve birleştirilebilir diye düşünüyordu.

Kur'an nuru ışığında surlara erişen Şeyh İşrak, hidayet yolu sâliklerine, tek hidayet yolu olan Kur'an nurlarıyla ruhlarını aydınlatmalarını ve Kur'an'ı yalnız kendileri için nazil olmuş gibi tilavet etmelerini tavsiye ediyor.¹³

Edebî Üslubu ve Eserleri

Şeyh Şehabeddin'in nesri akıcı, çekici ve belîğdir. O, derin felsefî ve irfanî kavramlara, tam bir zarafet ve güzellikle lafız giysisi giydirmiştir. Felsefî risaleleri Fars dilinin değerli ve kalıcı metinlerindendir. Şeyh şiir yazmada da yüce bir makama sahiptir. Farsça ve Arapça birçok şiir yazmıştır. Haiye kasidesi, irfan ve işrak esasları arasında meşhurdur.¹⁴

Şeyh İşrak eserlerinin çoğunda betimleme dilinden faydalanmıştır. Aşk, güzellik ve elem bâbında en latif irfanî konuları kıssa şeklinde *Munisu'l- Uşşak* risalesinde yazmıştır. *El-Garbetu'l-Garbiye* risalesinde insanın manevî seyrini, kendisine yabancılığını ve aydınlık kaynağına geri dönüşünü çok güzel ve hoş biçimde canlandırmıştır. Buna ilaveten eserlerinde şifre dilinden de faydalanmıştır. Bunu da kendisinin söylediği üzere hakiki ilimleri ehil olmayanlardan uzak tutmak için yapmıştır. Zira irfanî kavramlar şifreli anlatılacak olursa herkesin anlaması mümkün olmaz. Anlaşılması için riyazet, murakabe ve manevî derecelerden geçmek gerekir.¹⁵

Şeyh kısa ömründe mantık, felsefe, meşşâ, işrak felsefesi, usul-i fıkıh, dua ve irfan bâbında kendisinden geriye değerli eserler bıraktı. Bunlar Nasiruddin Tûsî, Kutbuddin Şirâzî, Allame Hillî ve Molla Sadra gibi kendisinden sonraki büyük düşünürlerin teveccühüne mazhar oldu. Geçmişte Şemseddin Şehrîrî, günümüzde ise Henry Corbin ve Seyyid Hüseyin Nasr gibi kimseler onun eserlerini toplayıp yayınlamışlardır.

Sühreverdî'nin en önemli eseri, felsefî ekolünü anlatan *Hikmetu'l- İşrak*'tır. Bizzat kendisinin söylediğine göre bu eser, bir defada kendisine hâsıl olan ilâhî bir işrak ve ilham idi. Şeyh, bir müddet sonra bunları delilli hale getirerek yazmıştır. Bu kitap, mantık, matematik, fen bilimleri ve ilâhîyat olmak üzere dört bölümden oluşan diğer felsefî kitapların aksine iki bölüm şeklinde tanzim edilmiştir: Birinci bölümü mantıkla ilgilidir. İkinci bölümü ise varlık, melek, nefsin tabiatı ve meadla ilgili konuları kapsamaktadır. Şeyh Meşşâî felsefesini beyan etmek için üç değerli eser hazırlamıştır: *Telvihat*, *Mukave-mat* ve *Meşari ve Mutarihat*.

Sühreverdî'nin Farsça eserleri de hem irfan edebiyatı açısından, hem de felsefî açıdan dikkate değerdir. Bu eserlerden bazıları şunlardır: *Pertuname*, *Munisu'l-Uşşak*, *Avaz-ı Por-i Cebrail*, *el-Mirac*, *Akl-ı Sorh* ve *Lügat-i Mûran*.

¹³ Mecmua-yı Musannifat; Kelime-i Tasavvuf, s. 82.

¹⁴ A.g.e.

¹⁵ Mecmua-yı Musannifat; Hikmetu'l-İşrak; c. 2, s. 259.

1. Bölüm: İnsanbilim

Şeyh İşrak'a göre insanbilimin iki açıdan önemi vardır: Biri, insanı tanımadan onun eğitimsel ve ahlâkî görüşlerini tanımanın mümkün olmamasıdır. Zira görüşlerinden çoğu nefsin şuhûdî ilmine dayanır. Diğeri ise onun insanbilimde sadece nefsi ve kuvvelerini açıklamaya değil, nefsi temizleme, nurlandırma ve karanlık hicaplardan kurtarma yolunu da göstermeye çalışmasıdır. Bu yüzden nefis ilmini fen bilimleri içinde işleyen Meşşailerin aksine, nefisle ilgili konuları ilâhîyat bölümünde zikretmiştir.

İnsanın Tanımı

Şeyh İşrak'a göre insan kutsal, ilim ve irade sahibi ve ölümsüzdür. O, ulvî âlemden süflî âleme yolculuk etmiş ve zindana düşmüştür. Göklerdeki menzildinden ayrı düştüğü için sürekli bu dünyada bir yabancı gibidir ve bunalmaktadır. İnsan esas yerini unutmaz, bağımlılıklarından kurtularak ve hicapları kaldırarak devamlı kendi yüce makamına ulaşmaya çalışırsa nefsi hak nuruyla münevver olur. İlim ve kudretin güçlü iksiri olan hak nurunun parlaması, insanın diğerlerinin anlamaktan aciz olduğu ilimlere ulaşmasına ve kendisinden alışılmışın üzerinde fiillerin sadır olmasına sebep olabilir. Cihan insanın etkisine girer ve duası yüce âlemde iştilir.¹⁶

İnsan, bedenden ve nefsi-i nâtukadan oluşan bir varlıktır. Bedenin idarecisi nefsi-i nâtukadır. Ancak nefsi-i nâtuka zaman, mekân ve maddeden soyut ol-

Şeyh İşrak'a göre insanbilimin iki açıdan önemi vardır: Biri, insanı tanımadan onun eğitimsel ve ahlâkî görüşlerini tanımanın mümkün olmamasıdır. Zira görüşlerinden çoğu nefsin şuhûdî ilmine dayanır. Diğeri ise onun insanbilimde sadece nefsi ve kuvvelerini açıklamaya değil, nefsi temizleme, nurlandırma ve karanlık hicaplardan kurtarma yolunu da göstermeye çalışmasıdır.

¹⁶ Mecmua-yı Musannifat; c. 2, s. 270'ten sonrası.

duğu için bir vasıta olmadan bedeni idare edemez. Bu durumda nefis ve beden arasındaki vasıta hayvanî ruhtur. Hayvanî ruh, latif bedendir; kalbin sol boşluğundan başlar ve tüm bedene dağılır. İdrak ve hareket etme etkenidir. Bu ruh sağlıklı olduğu sürece nefis-i nâtika bedende tasarruf eder ve kesildiğinde tasarruf da kesilip biter.¹⁷

Şeyh İşrak beden için kale anlamına gelen 'sisiye' kelimesini, nefis-i nâtika için de 'nur-ı isfehbed'¹⁸ veya 'isfehbed-i nasut' kelimelerini kullanmıştır.¹⁹

Nefs-i Nâtika ve Sıfatları

Nefs-i nâtika soyut bir cevherdir. Cismi ve sıfatları bölünebilirlik, zaman, mekân ve duylardan arınmış ilâhî nurlardan bir nurdur. Nefsin idrak ve hareket kuvveleri vardır. Bunlar hayvanî ruhla sıkı irtibat içindedir. Öyle ki hayvanî ruhta baş gösteren bir karışıklık, zahir ve bâtın idrak kuvvesini etkiler. Nefs-i nâtika her ne kadar hayvanî ruh yoluyla bedenle irtibat halinde ve onu idare ediyor olsa da bedenin bozulmasında etkilenmez ve yok olmaz.²⁰

Şeyh İşrak nefis-i nâtikanın mahiyetiyle ilgili zikredilen tanımı göz ardı ediyor (ki bu Meşşâilerin tanımıdır) ve mükaşefe esnasında ulaştığı nefis-i natıkayı şöyle anlatıyor:

Nefs-i nâtika hâlis varlıktır. Zira nefsin şuhûdu sırasında varlıktan başka hiçbir bölüm veya hususiyet görmüyoruz. Ekleri, sıfatları, mümeyyiz bölümleri ve diğer bütün hususiyetleri nefsi bulduğumuzda buluyoruz. Öyleyse nefis-i nâtikanın mahiyeti, hâlis varlıktan başka bir şey değildir.²¹

Şeyh Şehabeddin nefsin kuvveleri ve sayıları hakkında Farabî ve İbn Sina gibi Meşşâî ekolünden olanların görüşünü benimsemiştir. Nefsi üç türe ayırmıştır: Bitkisel, hayvanî ve insanî. Bitkisel nefis kuvvelerini beslenme, büyüme ve üreme olarak zikretmiş, beslenmenin de dört kuvveye sahip olduğunu söylemiştir: Cezbetme, tutma, hazmetme ve def etme. İnsanî nefis için bitkisel ve hayvanî nefis kuvvelerinin tamamına ilaveten zahirî beş duyuyu, yani dokunma, görme, işitme, tatma ve koklamayı ve beş batınî duyuyu, yani ortaklık, tasavvur, idrak, tahayyül ve hafızayı zikretmiştir.²² İnsanın idrak kuvveleri alanında özel görüşleri vardır ki bunlara ikinci bölümde değineceğiz.

Nefs-i natikanın en mühim özelliği maddeden ve madde özelliklerinden soyut olmasıdır. Nefs-i natika her ne kadar kendi fiili için bedene muhtaç olsa da zatı ve varlığı, bölünebilirlik, zaman, mekân ve duylar gibi madde ve sıfatlarından arıdır. Sühreverdî nefsin soyutluğuyla ilgili Meşşâîlerin delillerine ilaveten "huzûrî öz bilinç" adıyla işrakî bir delil sunuyor. Şeyh, nefsin sürekli, sabit, hatasız ve yakîne dayalı bir ilim olan (ilmî suretlerden kaynaklanan husûlî değil), huzûrî ilmini nefsin soyut oluşuna delil saymakta-

¹⁷ A.g.e., c. 3, s. 89.

¹⁸ İsfehbed veya sipehbed, ordu komutanı ve serdar anlamındadır.

¹⁹ A.g.e., c. 2, s. 201-205.

²⁰ A.g.e., c. 3, s. 31.

²¹ *Mecmua-yı Musannifat: et-Telvihat*; c. 1, s. 115-116.

²² A.g.e., c. 3, s. 26, 27, 29, 88, 130 ve 131.

dır. Zira her zaman kendisine şahit ve zahir olan bir şey, baştanbaşa hicap ve gaflet olan cisim ve cismaniyetten münezzehtir.²³

“Şeyh İşrak nefsi ispat etmek için felsefî delillere ilaveten hayat, rızıklanmak, şehitlerin Allah nezdinde mutlu olması²⁴, ruhun emir âleminden olması²⁵, nefs-i nâtıkaya ruh üflenmesi²⁶ gibi konularla ilgili ayetlere de dayanmaktadır. Aynı şekilde İmam Ali'nin (a.s) “Allah’a yemin olsun ki Hayber kapısını melekûfî güçle –bedensel değil- söktüm” sözünü²⁷ ve Peygamber’in (s.a.a) “Nefsin irfanı, Rabbin irfanının yoludur”²⁸ sözünü nefsin soyutluğuna dair delil olarak sunmuştur.

Şeyh İşrak nefs-i nâtukanın bedenle beraber ortaya çıktığını söylüyor. Bazı delillerle nefsin, bedenden önce ortaya çıkmasının muhal olduğunu ispatlıyor. Aklî meselelerin ve genel kavramların idraki, nefsin özelliklerinden bir diğeridir. Sonsuzluk da nefs-i nâtukanın özelliklerindendir. Şeyh Şehabeddin’e göre insan ölümle sadece cismanî aracını, yani bedenini kaybeder, nefs-i nâtuka ölümsüzdür. Buna iki tane delil sunmaktadır: İlki nefs-i nâtukanın soyut olduğu ve soyut varlıkların ölümsüz olduğu, ayrıca nefsin maddi bedende hulul etmediği için onun zevaliyle de yok olmayacağıdır.²⁹ İkincisi nefsin illeti (faal akıl) sonsuzdur, öyleyse onun malulü (nefs-i nâtuka) de sonsuzdur.³⁰

Nefsin Bedenle İrtibatı

Eflatun nefisle bedenin irtibatını, binekle binicinin irtibatına ve kuşla yuvasının irtibatına benzetmektedir. Meşşâfîler bunu suret ile madde arasındaki irtibat gibi görürler. Şeyh İşrak nefis ve beden arasında sadece araç ile kullanan gibi bir irtibat olduğunu kabul etmiyor. Bu ikisinin irtibatının aslının kemale ulaşma şevki olduğunu söylüyor. Nefs-i nâtuka, fiiller yoluyla kemale ulaşabilmek için bedene ve azalarına muhtaçtır. Beden de idare edilebilmesi için nefs-i nâtıkaya ihtiyaç duyar. Öyleyse nefis ve beden, kemale ulaşabilmek için birbirlerine yardımcı olurlar³¹ ve birbirlerini etkilerler. Öfke ve korku gibi nefsanî durumlar, beden üzerinde müessirdir. Yüz rengini veya bedenin mizacını değiştirirler. Yüksekten düşüleceğine dair evhamlar, uçurumun ağzında duran kimsenin düşmesine sebep olur.

İnsanın Eğilimleri

İnsanın eğilimlerinin esası şevk kuvvesidir. Bu kuvve insanı harekete geçmeye zorlar. Kalpte bulunan bu kuvvenin iki kolu vardır: Biri şehvettendir, olması gerekeni cezbeder;

²³ *Mecmua-yı Musannifat: Heyakılı'n-Nur*; c. 3, s. 85 ve 86.

²⁴ “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında Allah’ın, lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklandırılmaktadırlar.” (Âl-i İmran: 169-170)

²⁵ “Sana ruhun ne olduğunu soruyorlar, de ki: “Ruh, Rabbin emrinden ibarettir. Bu hususta size pek az bilgi verilmiştir.” (İsra: 85)

²⁶ “Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin.” (Sad: 72)

²⁷ *Mecmua-yı Musannifat*; c. 3, s. 128.

²⁸ A.g.e., c. 3, s. 374.

²⁹ *Mecmua-yı Musannifat: Avaz-ı Por-i Cebail*; c. 3, s. 222 ve c. 1, s. 79 ve 80.

³⁰ A.g.e., c. 3, s. 65.

³¹ A.g.e., c. 2, s. 216.

diğeri öfkedendir, olmaması gerekeni defeder. Bu kuvve tahayyül ve idrakten etkilenir. Zira bir şey idrak edilmedikçe ona doğru şevk veya öfke harekete geçmez. Şevk kuvvesi istek ve arzuyla sahibini harekete geçmeye mecbur bırakır.³²

Şeyh İsrak'ın kendisine işaret ettiği ve insanın temayüllerinin çoğunun kökü olan başlıca eğilim, kemale olan eğilimdir. Bütün insanlar kemali arar ve güzel olanı isterler. Sühreverdî bu eğilimin insana özel olmadığını düşünüyor ve şöyle söylüyor:

“Ruh veya cisim, bütün varlıklar kemal talibidirler ve cemale meyli olmayan hiç kimseyi göremezsin. Öyleyse iyi düşünürsen herkes güzellik talibidir ve kendilerini güzelliğe ulaştırmaya çalışırlar.”³³

Allah'ı aramak, insanın eğilimlerinden biridir ve kemali aramaktan kaynaklanır. Allah salt hayır ve mutlak kemaldır. Hatta O'nun varlığına inanmak fitrî ilimlerdenidir. İnsan dile ihtiyaç duymadan ve sadece O'nun varlığına dayanarak bunu anlayabilir.³⁴

Fazileti aramak, hakikati aramak ve zatı koruma eğilimi de insanın diğer eğilimlerindenidir ki bunları insanın kemali aramasının bir parçası saymak mümkündür.

İnsanın Topluma ve Hükümete İhtiyaç Duyması

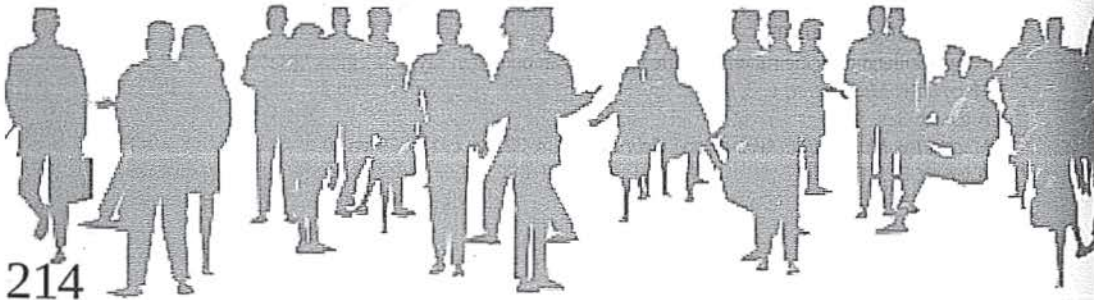
İnsan, yalnız başına kendi yaşam ihtiyaçlarını sağlayabileceği şekilde yaratılmamıştır. İnsanlar birbirlerine muhtaçtırlar ve birbirleriyle işbirliği yapmadan hayatlarına düzen veremezler. Sühreverdî'ye göre bu ihtiyaçlar insanı toplu biçimde yaşamaya yönlendirir. İnsan toplulukları beldelerin, şehirlerin ve toplu yaşam araçlarının ortaya çıkmasını sağlar.

Bu esnada, toplumdaki kişilerin düşünceleri birbirinden farklı ve birbirine zıt olduğu ve insanlar dünyada insafa uygun davranmadıkları için adalete dayalı yazılı bir kanun gerekir. Böyle bir kanun, uygulayıcısı olmazsa bir fayda sağlamayacaktır. Öyleyse topluma, yazılı kanunu icra edecek, adaleti ve güzel gelenekleri toplumda yayacak, zulmü ortadan kaldıracak bir hâkim gereklidir. Elbette toplumu idare etmek gibi önemli bir işte seçkinlerin öncelikli olacağı açıktır. Eğer toplumda kullukta ve ilimde ileri ilâhî bir filozof olursa o, toplumu idare etme önceliğine sahiptir. Elbette böyle biri bulunamazsa kullukta ileri ve ilimde orta düzeyde olan bir filozof, o da bulunmazsa kullukta ileri olan bir filozof halkın riyasetini üstlenmelidir. Böyle biri ilimde ileri olan; ama kullukta ileri olmayan kimseye

³² A.g.e., c. 3, s. 27 ve 132.

³³ A.g.e., c. 3, s. 284.

³⁴ *Mecmua-yı Musannifat: el-Müşari ve'l-Mütarihat*; c. 1, s. 404.

66

İnsan, yalnız başına kendi yaşam ihtiyaçlarını sağlayabileceği şekilde yaratılmamıştır. İnsanlar birbirlerine muhtaçtırlar ve birbirleriyle işbirliği yapmadan hayatlarına düzen veremezler. Sühreverdi'ye göre bu ihtiyaçlar insanı toplu biçimde yaşamaya yönlendirir. İnsan toplulukları beldelelerin, şehirlerin ve toplu yaşam araçlarının ortaya çıkmasını sağlar.

99

İnsanın Kemali

İnsanın zatı gereği arzuladığı kemal, öncelikle nefs-i nâtıkayla irtibatlıdır. Hatta duyusal ve bedensel haz ve kemalin de ruhsal ve nefsanî temeli vardır. Elbette kemalin mertebeleri vardır ve insanlar ulaştıkları kemal derecesine göre muhtelif mertebelerdedirler. Bununla beraber nihaî kemal dünyada hâsıl olmaz, ancak dünyanın ve tabiatın karanlıklarından kurtulduktan ve ahirete gittikten sonra tahakkuk eder.³⁵

Şeyh İşrak eserlerinden bazılarında Meşşâilerin üslubuyla insanın kemalinin teorik ve pratik kuvvenin kemaline bağlı olduğunu söylemiştir. Bunu şöyle açıklamıştır: İnsan teorik açıdan akıl, nefis ve organlarıyla beraber tüm vücudu nefsinde nakşolmuş aklî bir dünyaya dönüşsün. Pratik açıdan kendi bedenine ve kuvvelerine hükmedebilsin. Şehvet ve öfke kuvvelerinin itidali olan adalet melekelerini edindiğinde bütün faziletler, yani iffet, cesaret ve hikmet onda tahakkuk bulsun.³⁷

Kemal, Şeyh İşrak'a göre karanlıklardan ve aidiyetlerden kurtulmak, Allah'tan başkasından tamamen bağları koparmaktır. Şeyh bunu 'fena' unvanıyla anıyor. Fani olan insan bu merhalede her iki cihandan da elini eteğini çekiyor, kalbi Allah aşkıyla doluyor, Allah'tan başkasını görmüyor ve istemiyor. Böyle bir insan nur ve hakikat maddenine yol bulmuş, sınırsız ilâhî ilimlerden, işraklerden ve en yüce lezzetlerden istifade edebilmiştir.

³⁵ Mecmua-yı Musannifat: Yezdan Şinahi; c. 3, s. 454; Mecmua-yı Musannifat: Hikmetü'l-İşrak; c. 2, s. 12.

³⁶ Mecmua-yı Musannifat: Elvah-ı İmadi; c. 3, s. 173.

³⁷ Mecmua-yı Musannifat: Elvah-ı İmadi; c. 3, s. 173.

Fena makamının da mertebeleri vardır: İlk mertebede fâni insan, kendisi ve varlık âlemi üzerinde tasarrufta bulunabilir. Ne zaman istese kendi bedenini tıpkı bir gömlek gibi çıkarabilir ve kibriya âlemine gidebilir. Bu durumda kendi zatına baktığında, üzerine ilâhî nurun parladığını görür ve sevinir. Bunun kendisi eksikliklerdir. Fena-yı ekber olan ikinci mertebede insan kendisini tamamen unuttur ve Allah'tan başkasını görmez. Bununla beraber hâlâ kendi unutmusluğunun farkında olduğu için eksiktir. Fenada fena olan üçüncü mertebede sâlik sadece kendisini değil, bu unutmayı da unuttur ve kendisinden habersiz Hak Teâlâ'yla mutlak rabita makamına ulaşır.³⁸

Kemale Ulaşma Yolları

Kemale ulaşmada ilk adım, kemal talibinin, insan için kemal mertebelerinin tahakkunun mümkün olduğuna inanmasıdır. Kişi sâliklerin kemalatını inkâr ettiği ve tahakkunun uzak veya imkânsız olduğunu düşündüğü sürece kemale doğru giden ilk adımı atamaz. Şeyh İşrak şöyle diyor:

"Bu makamları kendinde müşahede etmeyen kimse, hikmet sütunlarına itiraz etmesin. Böyle bir itiraz eksiklik, cehalet ve kusurdan kaynaklanır. Her kim ihlas üzere Allah'a ibadet ederse kendisini karanlıklardan kurtarır ve diğerlerinin müşahade etmediği şeyleri müşahade eder."³⁹

Şeyh İşrak kemale ulaşma yollarını dağınık şekilde eserlerinde zikretmiştir. Özet halinde aşağıdaki şeyler insanın kemale ulaşmasına yardımcı olarak sayılabilir:

1. Kendi gurbetinden haberdar olmak: İnsanın yükseliş seyrinde ilk adım, kendi gurbet ve yalnızlığından haberdar olmasıdır. Eğer o asıl vatanının rububî âlem olduğunu, bir müddettir madde dehlizinde mahkûm olduğunu, melekûla dostluktan ve hakikatleri ve nuru görmekten mahrum kaldığını anlarsa bu âlemde garip olduğunu da anlayacak ve çare peşine düşecektir.

2. İlgi duyulan şeylerden kurtulma: Kemale ulaşma yolu şehvetten, aidiyetlerden ve maddî uğraşlardan kurtulmaktır. İnsan kemale ulaşabilmek için maddenin ve bedeninin karanlık hicaplarını yırtmalı ve kendini Allah'tan başka bütün taalluklardan kurtarmalıdır. Mal, makam ve dünyayla gönünü hoş ettiği, madde ve maddiyatla meşgul olduğu sürece kemalin yüzünü göremeyecektir.

3. Şeriata riayet: Kemal talibi olan insan ilâhî emirlere boyun eğmeli ve Kur'an'a uymalıdır. Şeriat, yani Kur'an ve sünnet, insanın kemal yolunu anlatır, hak ve bâtılı birbirinden ayırma ölçüsüdür. Ona aykırı olan her görüş bâtıl olacaktır.⁴⁰ Şeyh İşrak kemali arayanlara şöyle diyor:

³⁸ Mecmua-yı Musannifat: Safir-i Simurg; c. 3, s. 323 ve 324.

³⁹ Mecmua-yı Musannifat: Hikmetu'l-İşrak; c. 2, s. 255.

⁴⁰ A.g.e., c. 3, s. 226-239; Risale-i Akl-ı Sorh; c. 2, s. 274-297.

“Kardeşlerim, size ilâhî vacipleri korumanızı, haramları terk etmenizi, Mevla’mız, nurların nuru Allah’a kâmil teveccüh etmenizi, faydasız sözleri ve davranışları bırakmanızı ve şeytani düşüncelerin hepsinden uzaklaşmanızı tavsiye ediyorum.”⁴¹

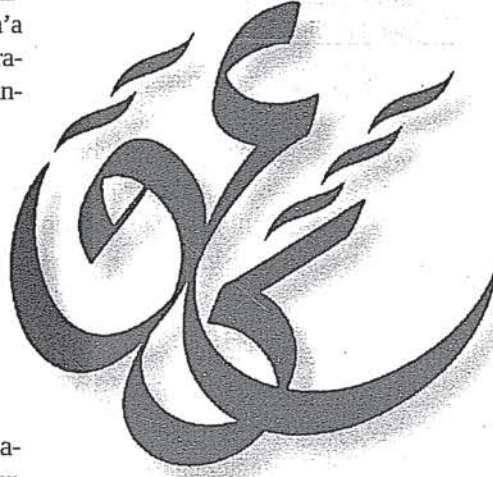
4. Fikir: Kemal talibi sürekli melekût âlemi, âlemlerde olan düzenin sırları, yeryüzü ve gökyüzü üzerinde düşünmelidir. Fikir kurvesi ruhanî meselelere ve hakiki ilimlere yöneldiğinde, meyesi yakîn nuru olan mübarek bir ağaç olur. Aynı şekilde ruhanî meselelerle latif hale gelen düşünceye ilâhî kıvılcımlar ve işraklar nâzil olur.⁴²

5. Aşk: Hüsne ve kemale kavuşmak aşk olmadan mümkün olmaz. Talibi matluba ulaştıran aşktır. Muhabbet gayesine ulaştınca ona aşk derler. Öyleyse muhabbet esası ortaya çıkmadıkça aşk hâsıl olmaz. Muhabbet ve düşmanlık da marifetin bir parçasıdır. Öyleyse âlemlerin en yücesi olan aşk âlemine ulaşmak için aşk merdiveninin iki basamağından, yani marifet ve muhabbetten geçmek gerekir.⁴³

2. Bölüm: İlim

Şeyh İşrak’a göre epistemolojiyle antropoloji arasında güçlü bir bağ vardır ve bu ikisini birbirinden ayırmak mümkün değildir. Zira nasıl ki nefsin şuhûdu yoluyla marifetin mahiyetini bulmak ve ispat etmek mümkünse insanı tanıma da huzûrî marifete dayanır. Şeyh epistemolojiyi en aşikâr temel, yani ‘nur’ üzerine kurmuştur. Nurun hakikati zuhurdan başka bir şey değildir ve o da zati zuhurdur. Onun zati zuhuru, bizim hiçbir duyumuza ve idrakimize tabi değildir.

Sühreverdî insan için gerçek bilgiye ulaşmanın mümkün olduğuna inanıyor ve her türlü safsatayı ve idealist düşünceyi reddediyor. Zira insanın husûlî

**Hüsne ve kemale
kavuşmak
aşk olmadan
mümkün olmaz.
Talibi matluba
ulaştıran aşktır.
Muhabbet gayesine
ulaştınca ona aşk
derler. Öyleyse
muhabbet esası
ortaya çıkmadıkça
aşk hâsıl olmaz.
Muhabbet ve
düşmanlık da
marifetin bir
parçasıdır. Öyleyse
âlemlerin en yücesi
olan aşk âlemine
ulaşmak için aşk
merdiveninin iki
basamağından,
yani marifet ve
muhabbetten
geçmek gerekir.**

⁴¹ Mecmua-yı Musannifat; c. 2, s. 257-258.

⁴² Mecmua-yı Musannifat: Elvah-ı İmadi; c. 3, s. 152, 188 ve 192.

⁴³ Mecmua-yı Musannifat: Fi Hakikatu'l-Aşk; c. 3, s. 284-286.

ilminin, nihayetinde huzûrî ilmiyle veya ilk fitrî bilgisiyle sonlandığına inanıyor. Bununla beraber âlim kişi, derindeki gerçeğe ulaşıyor ve bulgularında şüphenin yeri olmuyor.⁴⁴

İlmin hakikatini nefiste şeyin suretinin husulü olarak gören Meşşa filozoflarının aksine Şeyh Şehabeddin'e göre bilgi, şeyin huzuru ve nefis-i natkadan gaip olmamasıdır. Şeyh bilgiyi, işrakın izafesi olarak görmekte ve nefsin huzurî iltifat ve işrakının bilgiye ulaşmayı mümkün kıldığını söylemektedir. Nefs-i natka kendinden haberdar olduğu ve nefsin hakikati nefse gizli olmadığı gibi, şeyin bizatihi malum olması da nefiste bulunur ve nefis, işrak ile onu kendisinde görür. Öyleyse ona göre ilmin mahiyeti, işrakî izafe ve irtibatır.⁴⁵

İlmin Türleri

Şeyh İşrak, *Hikmetu'l-İşrak* adlı kitabının başında insan ilimlerini fitrî ve gayrî fitrî diye ayırıyor ve insanın gayrî fitrî ilimlerinin sonunda fitrî ilimlerle nihayet bulması gerektiğini, yoksa insana hiç marifet ve kesin bir ilim hâsıl olmayacağını açıklıyor.⁴⁶ Yazdıklarının geneline bakacak olursak insan ilimlerini aşağıdaki türlere ayırabiliriz:

1. Fitrî ilim: Bu guruptaki ilimlerin tembih ve teveccühe ihtiyacı yoktur. İnsanın diğer bilgileri de buna geri döner. Doğrulukları insan için kesindir. Şeyh İşrak'a göre vahdet ve adet⁴⁷ gibi kavramlar, toplumun muhal olması ve emir ve nehiy arasında vasıta imkânının olmaması fitriyattır.⁴⁸

2. Duyusal ilim: Duyusal ilim, görme, duyma, tatma, koklama ve dokunma gibi duyu yollarıyla edinilen bilgidir. Şeyh Şehabeddin'e göre duyusal ilmin iki özelliği vardır:

a) Duyusal ilim yoluyla eşyaların (renk, miktar ve şekil gibi) dış suretleri ve zahîr durumları idrak edilir. Bu yolla küllî manalar ve soyut varlıklar idrak edilemez.

b) Duyusal ilim, yok olmayan ilimlerle ilgilidir.⁴⁹

3. Hayalî ilim: Bu ilim, şey ortada olmadan da tahakkuk eder. Duyusal ilimle farkı bu noktadadır. Mesela görmede, görülen şey insanın önünde olmadığı müddetçe görülemez ama görülen şeyin kendisi olmadan tahayyül edilmesi mümkündür.⁵⁰

Şeyh İşrak, hayalî ve temsili suretlerin mahzeninin insan hayali olduğu görüşünü reddederek şöyle diyor: Hayalî suretlerin tahakkuk ettiği yer zikirler âlemidir, nefis bölgesi değil. Tezekkür, nefisle zikirler âleminin irtibatından başka bir şey de değildir. Yani insan bir şeyi hatırlamaya çalıştığında, zikirler âleminden o şeyin suretini tekrar hatırlama

⁴⁴ *Mecmua-yı Musannifat: el-Meşari ve'l-Mutarihah*; c. 1, s. 212; *Mecmua-yı Musannifat: Hikmetu'l-İşrak*; c. 2, s. 18.

⁴⁵ *Mecmua-yı Musannifat: et-Telvihaht*; c. 1, s. 72; *Mecmua-yı Musannifat: Hikmetu'l-İşrak*; c. 2, s. 111-114.

⁴⁶ *Mecmua-yı Musannifat: Hikmetu'l-İşrak*; c. 2, s. 18.

⁴⁷ *Mecmua-yı Musannifat: Yezdan Şinaht*; c. 3, s. 408.

⁴⁸ A.g.e., c. 3, s. 203, 211 ve 246.

⁴⁹ A.g.e., c. 3, s. 408.

⁵⁰ A.g.e., c. 3, s. 409.

kabiliyeti tahakkuk etmektedir. Nur-ı müdebbir de o sureti zikirler âleminden insan nef-sine döndüren şeydir.⁵¹

4. Akıl ilim: Şeyh Şehabeddin işrak ekolünden bir filozof olmasına ve şuhûda özel teveccüh göstermesine rağmen akla, mantığa ve delile çok önem vermektedir. Görüşleri kabul veya reddetme ölçüsünün delil olduğuna ve işrak felsefesinin hakikatine ulaşmanın, istidlali felsefede derinleşmeden mümkün olmayacağına inanıyor. Şeyh'e göre mantıkî ve felsefî tefekkürün olmaması, insanı bâtil ve alçak düşüncelere, saçmalamaya, ne ma-lum ne de meçhul olan varlık ve yokluk arasında vasıta imkânı gibi şeylere inanma be-lasına duçar kılar.

Sühreverdî, zihni, suretlerin faal akıl ile tecrit veya ittihat yoluyla üzerine yansıdığı bir ayna gibi gören Meşşâilerin görüşünü reddederek akıl idrakin sadece yukardan gelen nur ve işrak misali olduğu esasına göre açıklanabileceğini söyler. Şeyh, Eflatun'un gö-rüşlerini kabul eder ve külliyyat için müstakil bir gerçek varlık olduğunu düşünür. Küllî kavramların haricî şeylerle irtibatlı olduğuna ve küllî kavramlara haricî tahakkuku nefyin şüphecilikle sonuçlanacağına inanır. Bazı deliller sunarak külliyyatın idraki sırasında ger-çekte 'teba-ı tam' külliyyatı bize ilga ettiğini iddia eder.⁵²

5. Şuhudî ilim: Allah ve mukarreb melekler, bazı ilimleri rüya, sanı ve mükâşefe yo-luyla insanın kalbine ulaştırırlar. Şuhudî ilim, tıpkı insanın kendisine olan bilgisi, idrakî ve tahrikî kuvveleri, acı, mutluluk ve hüznü gibi, müdrikin nefis karşısında nesnel varlığıyla, suretler vasıta olmadan tahakkuk eder. Şeyh İşrak, şuhûd olmadan felsefenin anlamsız ol-duğuna inanır. Duyularımızla yıldızların ahvalinden ve maddî olaylardan nasıl haberdar oluyorsak işrakî ve şuhudî müşahadeyle de marifetin yüce noktalarına ulaşıyoruz.⁵³ El-bette o iptidâî mükâşefeyi, müşahadenin mukaddimesi, müşahadeyi de mükâşafenin özel bir türü kabul ediyor. Şöyle ki mükâşefede vehmin müdahalesi mümkündür. Oysa müşa-hede o kadar açık ve nettir ki vehim hiçbir şekilde ona dâhil olamaz. Şuhudî marifet çe-şitli suretlerde tahakkuk eder; bazen uykuda, bazen uyanıklıkta.

1. Rüya insan nefsi melekût âlemine ittisal ederek bir suret müşahade eder. Kişi bu sureti değiştirir, onu başka bir şeye çevirir. İnsan rüyasında düşman görür, hayali onu kurt şeklinde gösterir. Hayalin değiştirdiği o suret, nefsin şuhuduna uygun olursa bu rüya ta-bir istemez. Aksi takdirde tabir etmek gerekir.⁵⁴

2. Uyanırken de bazen sahih bir sanıyla, delil gerekmeden netice insana malum olur. Bazen de gaybî seslerin duyulması ve melekûtî suretlerin görünmesiyle insan, ilâhî işrak-lerin ışığında yer alır.⁵⁵

⁵¹ Mecmua-yı Musannifat: Hikmetu'l-İşrak; c. 2, s. 208-211.

⁵² Mecmua-yı Musannifat: El-Meşari ve'l-Mutarihât; c. 1, s. 463 ve 464.

⁵³ Mecmua-yı Musannifat: Hikmetu'l-İşrak; c. 2, s. 13.

⁵⁴ Mecmua-yı Musannifat: El-Meşari ve'l-Mutarihât; c. 1, sa. 495.

⁵⁵ Mecmua-yı Musannifat: Et-Telviât; c. 1, s. 57, 103, 104; Mecmua-yı Musannifat: El-Meşari ve'l-Mutarihât; c. 1, s. 493 ve 494.

Şuhûdî marifete ulaşmak, bazı mukaddimelerden geçmeden mümkün olmaz. Sâlik, şuhûdî marifete ulaşmanın üç rüknü olduğunu bilmelidir: Maddî ve manevî hicapların kaldırılması, melekût âlemine yol bulmak ve soyut varlıkları müşahade etmek. Aşağıdaki hususlar şuhûdî ilme ulaşmak için gerekli ortamı (fikir letafeti ve nefsin sefası gibi) sağlar:

- a) Vacipleri yerine getirmek ve haramları terk etmek.
- b) İbadet, zikir, teheccüt ve Kur'an tilaveti.
- c) Mücahede ve nefis riyazeti.⁵⁶
- d) Ruhanî meseleler üzerinde tefekkür.⁵⁷
- e) Daima ölümü hatırlamak.⁵⁸
- f) Allah'tan başkasıyla irtibatı kesmek ve tecride devam etmek.⁵⁹

İlmin Engelleri ve Afetleri

Şeyh İşrak muhtelif eserlerinde ilmin engellerini ve afetlerini hatırlatmış ve ilim talibini bunlara giriftar olma konusunda uyarmıştır. Bu engeller ve afetler aşağıda zikredilmiştir:

1. Hissedilenlere karşı ünsiyet: Her ne kadar insanın dünyayla ve kendisiyle ilgili bilgilerinin çoğu duyuları yoluyla olsa da bunlara devamlı ve haddinden fazla bağlanmak, onu melekûtî meselelerden alıkoyar. Akli ve şuhûdî kuvvesine alışması onu güçsüz kılar.⁶⁰

2. Maddî taalluklar: Felsefeye ve varlık hakikatlerine ulaşmak, taalluklardan kurtulmadan mümkün değildir. Öyleyse maddî taalluklar insanın marifete ulaşmasına engeldir.⁶¹

3. Delili ölçü kabul etmemek: Şeyh İşrak delilsiz iddialara ve sahih mantığa ve akla dayanmayan düşüncelere muhalefet ediyor. Ona göre beşeri ilimlerin büyük afeti, görüşleri ve inançları sahih mizanla, yani akıl ve delille ölçmemektir.⁶²

4. Şuhûdî marifete teveccüh etmemek: Şeyh Şehabeddin'e göre birçok ilim aklın gölgesinde insana aşikâr olsa da hakiki ve melekûtî ilimlere ulaşmak, işrak ve şuhûddan yardım almadan mümkün değildir. Böyle bir kimse akıl lambasıyla hakikat güneşini aramaktadır.⁶³

3. Bölüm: Ahlâk

Ahlâk konusu, Şeyh İşrak'ın felsefî ve irfanî eserleri arasında en önde gelen konulardandır. Bu konu hakkındaki görüşleri bir ömür nefisle cihadın, riyazetin, tefekkürün ve

⁵⁶ Mecmua-yı Musannifat: Hikmetu'l-İşrak; c. 2, s. 257 ve 258.

⁵⁷ Mecmua-yı Musannifat: Elvah-ı İmadi; c. 3, s. 188 ve 192.

⁵⁸ Mecmua-yı Musannifat: Hikmetu'l-İşrak; c. 2, s. 259.

⁵⁹ Mecmua-yı Musannifat: el-Meşari ve'l-Mutarihah; c. 1, s. 505.

⁶⁰ Mecmua-yı Musannifat: Yezdan-ı Şinaht; c. 3, s. 407 ve 408.

⁶¹ Mecmua-yı Musannifat: El-Meşari ve'l-Mutarihah; c. 1, s. 196.

⁶² A.g.e., c. 1, s. 206-209.

⁶³ Mecmua-yı Musannifat: Hikmetu'l-İşrak; c. 2, s. 10-13.

İsrakın neticesidir. Şeyh ahlâkî düşüncelerinde salt teorik konulardan kaçır. Hakikati bulma yolunu, hakiki kemali tatmayı ve mutlak kemalde fâni olmayı okurlarına göstermek ister. Ona göre insan, ten zindanından, maddî dünyanın karanlıklarından ve bu dünyanın bağılıklarından ve kısıtlarından, riyazet ve tefekkürle kurtulabilir ve hakiki kemale ulaşabilir.

Şeyh İsrak felsefeyi teorik ve pratik diye ikiye ayırıyor ve ahlâkî pratik felsefe bölümüne yerleştiriyor. Teorik felsefe, insanın davranışlarına ve amellerine taalluk etmeyen şeyleri bilmektir. Yeryüzünde ve gökyüzünde gerçekleşen olayları bilmek gibi. Buna mukabil pratik felsefe amellerimizle ve davranışlarımızla ilgili olan şeyleri bilmektir. Pratik felsefenin bölümleri yaratılış felsefesi, menzil edinme felsefesi ve medenileşme felsefesi.⁶⁴

Ahlâkın Önemi

Ahlâk özellikle insanın manevî hayatında temel role sahiptir. Şeyh İsrak'ın eserlerinin geneline bakılarak ahlâkın üç önemli etkisi olduğu söylenebilir:

1. İnsanın kemali ve saadeti ve sonsuz manevî lezzetler, ahlâkî emirlere uymanın, kötü sıfatlardan uzaklaşmanın ve faziletler edinmenin ışığında gerçekleşir. Faziletlerin getirisini, yani nefis-i nâtkada adalet melekesini edinmeden, insan saadete ulaşamaz.⁶⁵

2. Ahlâk, faziletleri ve kötü sıfatlarıyla, insan şahsiyetini yapılandırır. Ahlâkî fiiller başlangıçta nefiste halleri, bir müddet sonra da insanın şahsiyetini şekillendiren melekeleri ortaya çıkarır. Bu melekeler ölümden sonra zahir ve bariz hale gelirler.

3. Mukarreb melekelerle bağ kurmak, nefis-i nâtkayı faziletlerle süslemeye ve kötü sıfatlardan arındırmaya bağlıdır. Zira nefsin melekelerle ve soyut varlıklarla irtibat kurabilmesi için gerekli kuvvete ulaşması lazımdır. Şüphesiz nefse kuvvet veren ve kemale doğru uçma kudreti bağışlayan tek şey ruhanî faziletleridir. Eğilimlerinin esiri olan bir nefis, meşru ve makul olandan habersizdir. Ne cennet peşindedir, ne de cehennemden kaçmaktadır. Böyle bir haldeyken daha güzel bir ufkü görüp ona doğru hareket etmesi nasıl mümkün olabilir?⁶⁶

Ahlâkî Değerlerin Ölçüsü

Şeyh İsrak bazı eserlerinde Meşşâileri izleyerek ahlâkî değerler ölçüsünün itidal ve ifrat-tefritten uzak durmak olduğunu söylemiştir. Onun bu konudaki özel görüşü ise 'ilâhî yakınlık'tır. Yani kemalin esası nuru'l-envara tam teveccüh ve ona doğru tam bir yönelmedir. O zaman insanın Allah'a yakınlaşmasına yardım edecek bütün huylar değerlidir. Bu yakınlaşma yoluna set çekecek veya sapmaya sebep olacak bütün huylar da değersizdir.⁶⁷

⁶⁴ A.g.e., c. 3, s. 422 ve c. 1, s. 3.

⁶⁵ Mecmua-yı Musannifat: Pertuname; c. 3, s. 68 ve 69; Mecmua-yı Musannifat: el-Meşari ve'l-Mutarihât; c. 1, s. 501.

⁶⁶ Mecmua-yı Musannifat: Pertuname; c. 3, s. 70.

⁶⁷ Mecmua-yı Musannifat: Hikmetü'l-İsrak; c. 2, s. 256 ve 257; Mecmua-yı Musannifat: el-Meşari ve'l-Mutarihât; c. 1, s. 505.

Şeyh İşrak bazı eserlerinde Meşşailerini izleyerek ahlâkî değerler ölçüsünün itidal ve ifrat-tefritten uzak durmak olduğunu söylemiştir. Onun bu konudaki özel görüşü ise 'ilâhî yakınlık'tır. Yani kemalin esası nuru'l-envara tam teveccüh ve ona doğru tam bir yönelmedir. O zaman insanın Allah'a yaklaşmasına yardım edecek bütün huylar değerlidir. Bu yaklaşma yoluna set çekecek veya sapmaya sebep olacak bütün huylar da değersizdir.

Ahlâkî Değerlerin Türleri

Şeyh İşrak'ın çeşitli eserlerinde zikrettiği ahlâkî değerler birbirlerinden farklıdır. Bazıları insanın Allah'la irtibatında, bazıları kendisiyle irtibatında, bazıları da diğerleriyle irtibatında işlenirler. Bu esasa göre bunları üç guruba ayırmak mümkündür.

İlahi Değerler

İnsanın Allah ile irtibatında ahlâkî değere sahip olan ve Şeyh İşrak'ın tavsiye ettiği şeyler şunlardır:

1. Takva: Açık emirlere uymak, ilâhî nehiylere, büyük ve küçük günahları terke ve genel olarak dinî şeriata, farzlara ve sünnetlere riayet, insanı hüsrandan kurtarır.⁶⁸

2. Allah'tan başkasıyla irtibatı kesmek: Allah'tan başkasından kopmak ve sadece O'na bağlanmak, seyr ve sülûkun temelidir. Allah'tan başkasından koptuktan ve O'na doğru yönedikten sonra sâlik öyle bir yere ulaşır ki kalbinde Allah'a aşktan başka kimse muhabbeti olmaz.⁶⁹

3. Sürekli zikir: Şeyh İşrak insanın Allah'a yaklaşmasında sürekli zikretmenin etkili rolü olduğunu söyler. Zikrin türlerini beyan ederken bazı zikirlerin şaşırtıcı tesirinden bahsetmiştir.⁷⁰

4. İbadet: Düzenli biçimde ibadet amellerini yerine getirmek, özellikle Kur'an okumak, gece namazı ve oruç, insanın Allah Teâlâ'ya yaklaşmasında önemli role sahiptir.⁷¹

5. Dua ve yakarış: Dua, yakarış ve Allah'tan yakınlık, saadet ve kemal talep etmek, kemal mertebelerinin hâsıl olmasının mukaddimesidir. Bu aynı, delilin mukaddimesinin, neticeyi doğal olarak ardından getirmesi gibidir.⁷²

Kişisel Değerler

İnsanın kendisi hakkında teveccüh etmesi gereken ahlâkî değerler şunlardır:

⁶⁸ Mecmua-yı Musannifat: Hikmetü'l-İşrak; c. 2, s. 257 ve 258; Mecmua-yı Musannifat: Bustanu'l-Kulub; c. 3, s. 292 ve 293.

⁶⁹ Mecmua-yı Musannifat: el-Meşari ve'l-Mutarihah; c. 1, s. 505.

⁷⁰ Mecmua-yı Musannifat: Bustanu'l-Kulub; c. 3, s. 397-399.

⁷¹ Mecmua-yı Musannifat: et-Telviyah; c. 1, s. 113.

⁷² A.g.e., c. 1, s. 119.

1. Kendinden kurtulmak: Sülûkun ilk adımı nefsin isteklerinden, cahilce düşüncelerden ve dünya sevgisinden kurtulmaktır.⁷³

2. Nefis muhasebesi: İnsan sabah-akşam amellerine bakmalıdır. Amellerinin günden güne onu kemale ve saadete yaklaştırması için çalışmalıdır.⁷⁴

3. Riyazet: Kemalin temellerinden biri riyazettir. Riyazet az yemeye, az konuşmaya, az uyumaya, şehvetten ve öfkeden uzak durmaya dayalıdır.⁷⁵

4. Dayanıklılık: Sabır ve dayanıklılık ahlâkî temellerdendir. Nefs-i emmâre ejderhasının karşısında mertçe durup onu yenmeden âb-ı hayata ulaşmak mümkün değildir. Dayanıklılık sayesinde çabucak yok olan ahlâk, yani 'hal' zamanla sabit haslet olan melekeye dönüşür.

5. Tahliye, tasfiye ve tecliye: Tahliye, sülûkun başlangıç merhalesi olan nefsin kötü sıfatlardan arındırılmasıdır. İkinci merhale olan tasfiye, nefsin faziletlerle süslenmesidir. Üçüncü merhale ise kalbe sefa vermek ve ruhu nurlandırmak olan tecliyedir.⁷⁶

Toplumsal Değerler

İnsanın diğerleriyle irtibat kurduğunda riayet etmesi gereken ahlâkî değerler şunlardır:

1. Zulümden kaçınmak: Diğerlerine zulüm ve eziyet etmek, karanlık perdelerindedir. Şeyh İsrak bir karıncaya bile zulmetmeyi men ederek şöyle diyor:

"Herkesin Allah'ı birdir ve O'nun lütuf eli bütün mahlûkatın üzerindedir. Öyleyse neden bazıları diğerlerine zulüm etsinler?"⁷⁷

2. Doğru sözlülük: Şeyh Şehabeddin doğru sözlülüğü kemalin temellerinden biri kabul ederek kişinin yalana bulaşmaması gerektiğini tavsiye eder. Yalan söylemek insanı bâtla ve hak olmayana alıştırır. Hatta yalancı şahsın rüyaları da yalancı rüyalardan olacaktır.⁷⁸

3. Halka şefkat göstermek: Halka şefkatle bakmak, onlara muhabbet beslemek ve onları kendi evlatları ve kardeşleri gibi görmek, sâlikin kendisinden kaçamayacağı işlerdendir. Başkalarına, özellikle de yetimlere ve mustazaflara muhabbet duymak, sülûk yolunu açar ve kemale ulaşmayı kolaylaştırır.⁷⁹

4. Ebeveyne iyilik: Şeyh İsrak, anne ve babaya iyiliği, sâlikin başarısı üzerinde önemli etkenlerden biri olarak görür.⁸⁰

⁷³ A.g.e.

⁷⁴ A.g.e.

⁷⁵ Mecmua-yı Musannifat: Bustan-ı'l-Kulub; c. 3, s. 396 ve 397.

⁷⁶ Mecmua-yı Musannifat: el-Mukavemat; c. 1, s. 105-121.

⁷⁷ Mecmua-yı Musannifat: et-Telvihat; c. 1, s. 119.

⁷⁸ Mecmua-yı Musannifat: Bustan-ı'l-Kulub; c. 3, s. 400.

⁷⁹ Mecmua-yı Musannifat: et-Telvihat; c. 1, s. 120.

⁸⁰ A.g.e.

4. Bölüm: Eğitim ve Öğretim

Her ne kadar Şeyh İsrak bir filozof olsa da, eserlerinde eğitim, öğretim ve felsefesiyle ilgili değerli görüşler sunmuştur. Eğitim ve öğretim konularında, yani insan, insanın varlık boyutları, eğilimleri, ihtiyaçları ve kemali ve de ilim çeşitleri, insanın marifetine engel olan şeyler, ahlâkî ve davranışları hakkında tutarlı ve doyurucu düşünceleri vardır. Bunlar geçen bölümlerde işlendi. Şeyh'in eğitim ve öğretim alanında eğitimsel üsluplu telifleri yoktur. Bununla beraber insanın manevî hayatında sülûkunun nasıl olacağıyla ilgili görüşleri, düzenlenmiş olarak eğitimsel hedefler, usuller ve yöntemler başlıkları altında aşağıda verilmiştir.

Eğitim ve Öğretim Hedefleri

Şeyh İsrak eserlerinde insanın eğitimi alanında felsefenin, irfanın ve dinin hedeflerini birbirlerine yakınlaştırmaya ve akıl, din ve irfan arasındaki uyumu ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Davranış hedefleri üzerinde daha az durmuş, daha çok amaç ve vasıtayla ilgili hedeflere teveccüh göstermiştir. Elbette bu hedeflerin hepsi aynı düzeyde yer almıyorlar. Bazıları, Allah'a yakınlaşma gibi, başka hedeflerin içindedirler ve diğer hedefler bunun için ortam hazırlarlar. Şeyh Şehabeddin'in eğitim-öğretim için zikrettiği hedeflerin bazıları Allah'la insanın irtibatında, bazıları kendisiyle irtibatında ve bazıları da diğerleriyle irtibatında konu edilmiştir. Bunlar genel olarak aşağıdaki şekilde zikredilebilir:

1. İlahî yakınlık: Eğitim ve öğretimin en üstün hedefi mutlak kemale yakınlıktır. Bu yakınlık mekânsal, zamansal ve maddî değildir. Aksine varlıksal, ruhsal ve huzûrdır. İnsan ne kadar şuhûdî ilimle Allah'ın, isimlerinin ve sıfatlarının azametini idrak eder ve de kendi fakirliğini ve zilletini hissederse o kadar yakınlık makamına nâil olur. Eğitimin amacı olan yakınlığın birçok mertebesi vardır. Hatta sonsuz derece geniştir. İnsan, ilâhî nurdan başkasına ulaşmadığı ve Allah'tan başkasını tanımadığı bir yere kadar çıkabilir.⁸¹

2. Ubudiyet: Ubudiyet insanın her şeyini Allah'tan bilmesi, O'nu ihtiyarının sahibi, müdebberi ve rabbi olarak tanınması, hayatının her parçasında enaniyetten ubudiyete dönmesi, Allah'ın emirlerini yerine getirmesi ve yasaklarını terk etmesidir. Elbette bu hedef, önceki hedefe nispetle vasıta olma yönü taşımaktadır. İnsan ubudiyet yoluyla ilâhî yakınlık makamına kavuşur.⁸²

3. Şuhud: İnsan nefis terbiyesinde öyle bir mertebeye ulaşıyor ki ilâhî nurlar onun üzerinde parlıyor. Bu nurların onun tekâmülünde temel rolü var. Şeyh İsrak'ın tabiriyle 'ilim ve kudret iksiri'dir. Yani bu yolla insan, daha önce kendisi için hâsıl olmamış ilimlere ulaşabilir ve varlık dünyasında tasarrufta bulunabilir. Başlangıç düzeyinde sâlikler 'hatif' nurdan faydalanırlar, orta düzeydekiler sabit nurdan ve fazıl sâlikler 'tamis' nurdan. Son gurutta ruhun bedenden çıkabilme kudreti vardır.⁸³

⁸¹ Mecmua-yı Musannifat: El-Mukavemat; c. 1, s. 55.

⁸² Mecmua-yı Musannifat: Hikmetü'l-İsrak; c. 2, s. 257 ve 258.

⁸³ Mecmua-yı Musannifat: El-Meşarî ve'l-Mutarihât; c. 1, s. 501-502.

4. Batın sefası: İnsan eğitiminin hedeflerinden bir diğeri hicapları kaldırmak, nefsin kirlilerden temizlenmesi, kendisinden, maddî bağımlılıklardan ve karanlıklardan kurtulmasıdır.⁸⁴

5. Düşüncenin takviyesi: Tefekkürün eğitilmesi, eğitimsel hedeflerden bir diğeridir. Şeyh İşrak bu hedefin gerçekleşmesini iki sebepten ötürü gerekli görmektedir: Biri insanın varlık âlemine marifetinin ve teorik felsefenin hedefi, nefs-i nâtukada bütün ilimlerin tahakkuku ve insanın aynî cihana benzer aklî cihana dönüşmesidir. Diğeri de onun İşrak felsefesini anlayabilmek için güçlü düşünceye, yaratıcı tefekküre ve Meşşâî felsefesine hâkim olmanın gerekliliğidir.⁸⁵

6. Ahlâkta itidal: İnsan eğitiminin önemli hedeflerinden biri de amelî akılda itidaldır. Şeyh İşrak şuna inanır:

“İnsanın hasletleri, davranışları, zahiri ve bâtınî kuvveleri ifrat ve tefrite çekilebilir. İnsan itidali ve onların iki yönü olan ifratı ve tefriti tanımalı ve bunlardan kaçınmalıdır. Çünkü ifrat ve tefritin her ikisi de kınanmıştır, itidal ise övülmüştür. Şehvet kuvvesinin kemali ve bu kuvvenin itidali iffettir. İfrat ve tefriti ise azgınlık ve iktidarsızlıktır. Öfke kuvvesinin kemali, yani itidali ise cesarettir. İfrat ve tefriti ise gözü karalık ve korkaklıktır. Amelî aklın itidali ise felsefedir ve bu, aptallık ve tiksintinin itidalidir. Eğer bu üç kuvve itidalli olursa adalet hâsıl olur. Adalet, bütün kuvvelerin itidali ve kemali durumudur.”⁸⁶

Eğitim ve Öğretim Usulleri

Burada usulden kasıt, insanın eğitimi için genel bir kaidedir. Hakikate marifetten ve insanın varlıksal boyutundan kaynağını alır. Diğer bir deyişle usul, insanın yapısal varlığından kaynaklanan gerekliliklerden ibarettir. Bunlar bize eğitimsel düşüncelerde yol gösterirler. Daha önce söylendiği üzere Şeyh İşrak eserlerinde eğitim ve öğretim usullerini zikretmemiştir. Ancak bazen genel eğitimsel kaideleri beyan ederken ‘asıl’ ve ‘önemli şeyler’⁸⁷ sözcüğünü kullanmıştır. Bu da bu kaidelerin genel ve önemli olduğunu göstermektedir. Bunları “Şeyh İşrak’a göre eğitim usulleri” başlığı altında işlemek mümkündür.

1. Gafletten kaçış: Manevî eğitimin ilk basamağı uyanıklıktır. Şeyh İşrak’a göre bütün ilimlerin amacı insanı uyandırmak ve ondan gafleti uzaklaştırmaktır. Ruhsal hastalıklarından ve zayıf noktalarından habersiz olan gafil şahıs, nasıl kendi eğitimi ve ıslahı için bir adım atabilir? İnsan gafletten kurtulduğunda ve dünyanın karanlık olduğunu, sadece oradan geçtiğini, asıl vatanının ve nur kaynağının başka bir yer olduğunu anladığında Allah’a tevekkülle asıl vatanına doğru hareket eder. Bununla beraber gafletten kaçış esasına riayet edilmeyen her eğitimsel yöntem insanı gafil kılar ve başarısızlığa uğramaya mahkûm olur.⁸⁸

⁸⁴ Mecmua-yı Musannifat: Hikmetü'l-İşrak; c. 2, s. 226-229-231.

⁸⁵ Mecmua-yı Musannifat: et-Telvihi; c. 1, s. 87; Mecmua-yı Musannifat: El-Mukavemat; c. 1, s. 192.

⁸⁶ Mecmua-yı Musannifat: Pertuname; c. 3, s. 68 ve 69.

⁸⁷ Mecmua-yı Musannifat, c. 2, s. 257-259; a.g.e., c. 1, s. 105.

⁸⁸ A.g.e., c. 1, s. 105 ve 106.

2. Sabır: İnsanın önündeki bütün engellere ve sorunlara rağmen davranışlarında devamlılık göstermesi, önemli eğitimsel esaslardan biridir. Kendini eğitime peşinde olan kimse hiçbir engel ve eziyetten korkmaz. Sorunlara tahammül ederek, engellere ve musibetlere dayanarak kendi manevî seyrini sürdürür.⁸⁹

3. Nefsin yüceliği: İnsan Allah'ın seçkin yaratığıdır. İlahi yücelik elbisesini üzerine giymiştir. O hayatı döneminde kendi yüceliğine kıymet vermeli ve şükretmelidir. Bu yüceliğe darbe vuracak her şeyden de kaçınmalıdır. Sadakat, adalet, fedakârlık ve benzerleri, bu yüceliğin artmasını sağlar. Dünya sevgisi, kendini beğenmişlik, zillet, öfkenin ve şehvetin pençesinde esir olmak ise bu yüceliği yok eder.⁹⁰

4. Kendini tanıma: İnsan çamurdan değildir. O iki cihandan daha üstün bir cevher, kendisinin ne olduğunu bilmeyen melekûfî bir şuledir. Bazen ben bu bedenim der, onda bir sefa hâsıl olduğunda ben bu beden miyim yoksa başka bir şey mi diye şüpheyne düşer. Şeyh İşrak bu konuyla ilgili yaşlı bir sâlikten şöyle naklediyor: "Rüyada birisini gördüm. Onun güzelliğinde birini ne görmüş ne de duymuştum. Ona baktığımda cemalinden kendimi kaybettim. Feryat ettim. Dedim: Ya birdenbire gider de ben hasretinde kalırsam? İki kulağından sıkıca tuttum ve ona asıldım. Uyandığımda kendi kulaklarımı tuttuğumu gördüm. Ondan sonra şöyle dedim: Ah, o kim? Bedenime baktım ve onun benim hicabım olduğunu anladım."⁹¹ Şeyh İşrak'a göre insan kendisi hakkında tefekkür etmeden ve nefsin tanımadan kendi eğitiminde başarıya ulaşamaz. O şöyle diyor:

"Eğer kendine gelir, nereden gelip nereye gideceğine dair düşünürsen ve Allah'ı hakikatle anarsan kendini bulacaksın."⁹²

Hakk'ı tanımak vacip olduğundan ve Hakk'ı tanımak nefsi tanımaya bağlı olduğundan dolayı, nefsi tanımak vaciptir.

Eğitimsel Yöntemler

Eğitim usullerini hayata geçirme yolu ve kendilerinden faydalanılarak eğitim-öğretim hedeflerine ulaşılacak olan yöntemler, Şeyh İşrak'ın eserlerinde dağınık olarak bulunmaktır. Şöyle sıralanabilirler:

1. Felsefe öğrenmek: Felsefe Allah'ı, kendini ve varlık âlemini tanımadır. Öğrenilmesi ise zor olan eğitim yolundan geçmek için müessir ve gereklidir. Felsefe, zihnin sefasına hazırlıktır ve mükâşefe ve şühûd için zemin hazırlar.⁹³

2. Salih amel: Salih amel ve günahahtan uzak durmak hidayete ve marifete zemin hazırlar. Şeyh İşrak "Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza

⁸⁹ Mecmua-yı Musannifat: Hikmetü'l-İşrak; c. 2, s. 256.

⁹⁰ Mecmua-yı Musannifat: Yezdan-ı Şinâht; c. 3, s. 404.

⁹¹ Mecmua-yı Musannifat: Bustanü'l-Kulub; c. 3, s. 370-372.

⁹² A.g.e., c. 3, s. 369.

⁹³ Mecmua-yı Musannifat: Pertunâme; c. 3, s. 81; Mecmua-yı Musannifat: Fi Hakikatü'l-Aşk; c. 3, s. 268-269.

Riyazet insanın kendisinden, dünyadan ve bu dünya bağlarından kopması, engellere ve hicaplara savaş açması, kendisini az yemeye, az konuşmaya ve az uyumaya alıştırmayı, Allah'a ihlas ve kulluk üzere ibadet etmesi ve dinî vazifelerini yerine getirirken zorluklara tahammül etmekten korkmamasıdır. Şeyh İşrak riyazetin marifete ulaşmada müessir olduğuna inanıyor ve şöyle diyor:

"Marifetin çoğunu düşünerek ve delille elde etmedim, aksine bunlara riyazet ile ulaştım."

ileteceğiz."⁹⁴ ayetine dayanarak ihlas ile salih amel işlemenin hidayet yollarının açılmasını sağladığına ve nebevî hadiste de geçtiği üzere ihlas ile kırk gün boyunca yapılan salih amelin, hikmet çeşmelerini kişinin kalbinden diline aktığına inanıyor. Şeyh İşrak'ın ilk ve son vasiyeti salih amel ve takvadır.⁹⁵

3. Riyazet: Riyazet insanın kendisinden, dünyadan ve bu dünya bağlarından kopması, engellere ve hicaplara savaş açması, kendisini az yemeye, az konuşmaya ve az uyumaya alıştırmayı, Allah'a ihlas ve kulluk üzere ibadet etmesi ve dinî vazifelerini yerine getirirken zorluklara tahammül etmekten korkmamasıdır.⁹⁶ Şeyh İşrak riyazetin marifete ulaşmada müessir olduğuna inanıyor ve şöyle diyor:

"Marifetin çoğunu düşünerek ve delille elde etmedim, aksine bunlara riyazet ile ulaştım."⁹⁷

4. Tefekkür: Yaratılış dünyası, Allah'ın nimetleri ve yaratılış nizamı hakkında sürekli düşünmenin insanın eğitimi üzerinde etkili rolü vardır. Zira sadece aklî eğitim değil, bânî sırrını ve sefasını artırmak da düşünmeye bağlıdır.⁹⁸

5. Zikir: Varlık âleminde Allah'ı ve eserlerini görerek yâd etmenin akıl eğitimi ve kalp sefası üzerinde önemli rolü vardır. Şeyh İşrak eğitimde zikrin tesirini anlatırken şöyle diyor: "Sürekli zikir, insanı ilâhîleştirir."⁹⁹

6. Dua ve yakarış: Şeyh Şehabeddin dua ve yakarışı, insanın manevî eğitimi için çok faydalı görmekte, hakikatlerin ve ilimlerin keşfindeki etkenlerden saymakta ve Allah

⁹⁴ Ankebût: 69.

⁹⁵ Mecmua-yı Musannifat: Kelimetü'l-Tasavvuf; s. 82.

⁹⁶ Mecmua-yı Musannifat: Hikmetü'l-İşrak; c. 2, s. 10, 258.

⁹⁷ A.g.e., c. 2, s. 10.

⁹⁸ Mecmua-yı Musannifat: Bustanu'l-Kulub; c. 3, s. 396; Mecmua-yı Musannifat: Hikmetü'l-İşrak; c. 2, s. 257.

⁹⁹ Mecmua-yı Musannifat: Hikmetü'l-İşrak; c. 2, s. 257.

aşkın gereklilerinden bilmektedir. Şeyh'e göre insan ne kadar ârif ve kâmil olursa, Allah'a kulluğu ve yakarışı o kadar fazla olacaktır.¹⁰⁰

7. Kur'an tilaveti: Kur'an, Allah'ın eğitim kamçısıdır ve sürekli tilavet edilmesi insanın eğitim ve öğretiminde müessirdir. Elbette insan tilavet esnasında dinç ve istekli olmalı, yorgunluk ve bıkkınlıktan uzak olmalıdır. Sanki Kur'an sadece kendisi hakkında nâzil olmuş gibi tilavet etmelidir.¹⁰¹

Kaynakça

- Aristo; *Derbare-i Nefs*; Ali Murad Davudî çevirisi; Tahran: Hikmet, 1366.
- Bakrî, Hüsrev; *Nigah-i Dubare bi Terbiyet-i İslamî*; Tahran: Sazman-ı Pejuheş ve Bernamerizi-yi Amuzeşî, 1370.
- Brehier, Emile; *Tarih-i Felsefe*; Ali Murad Davudî çevirisi; Tahran: Merkez-i Neşr-i Danışgahî, 1374.
- Corbin, Henry; *Tarih-i Felsefe-i İslamî*; Seyyid Cevad Tabatabâî çevirisi; Tahran: Kevir, 1373.
- Ebu Reyhan, Muhammed Ali; *Mebani-yi Felsefe-i İsrak*; Muhammed Ali Şeyh çevirisi; Tahran: Danışgah-ı Şehid Beheştî, 1372.
- Eflatun; *Devre-i Asar-ı Eflatun*; Muhammed Hüseyin Lütî çevirisi; 4 cilt; Tahran: Harezmî, 1336.
- El-Fahurî, Hana ve Halil el-Cer; *Tarih-i Felsefe der Cihan-ı İslamî*; Abdulhamid Ayeî çevirisi; Tahran: İntişarat ve Amuzeş-ı İngılab-ı İslamî, 1367.
- Eş-Şintavî, Ahmed ve diğerleri (mütercimler); *Dairetu'l-Maariifi'l-İslamiye*; Beyrut: Daru'l-Marife; tarihsiz.
- Fahrî, Macid; *Seyr-i Felsefe der Cihan-ı İslam*; Tahran: Merkez-i Neşr-i Danışgahî.
- Gazalî, Ebu Hamid Muhammed; *Tehafetu'l-Felasefe*; Ali Asğar Halebî; Tahran: Zevvar, 1992.
- Hace Nizamü'l-Mulk, Hasan bin Ali; *Siyaset name*; Muhammed Kazvinî'nin tashihiyle; Tahran: Zevvar, tarihsiz.
- Hacı Halife, Mustafa; *Keşfu'z-Zünun*; Tahran: Mektebetu'l-İslamiyye, 1413.
- Hacı Seyyid Cevadî, Ahad ve diğerleri; *Dairetu'l-Maarif-i Teşeyyü*; Tahran: Bonyad-ı İslami-yi Tahir, 1366.
- Hansarî, Muhammed Bâkır; *Ravzatu'l-Cennât*; Kum: İntişarat-ı İsmailiyan, 1356.
- Hemevî, Yakut; *Mucemu'l-Udeba*; Mısır: Mektebetu'l-Kırae ve's-Sekafe, tarihsiz.
- İbn Fars, Ebi'l-Huseyn; *Mehemmi Mekayisi'l-Lugat*; 6 cilt, Lübnan: Ed-Daru'l-İslamiyye, 1410 k.
- İbn Halkan, Şemseddin; *Vefiyatu'l-Ayan*; 6 cilt, Kahire: Mektebetu'n-Nihzeti'l-Mısriyye, tarihsiz.

¹⁰⁰ *Mecmua-yı Musannifat: el-Mukavemat*; c. S. 106-121.

¹⁰¹ *Mecmua-yı Musannifat: Kelimetu'l-Tasavvuf*; s. 129.

- İbn Manzur, Cemaleddin; Lisanu'l-Arab; 18 cilt, Beyrut: Dar-u İhyai't-Turasi' Arabî, 1408 k.
- İbn Sina, Hüseyin bin Abdullah; el-İşarat ve't-Tenbihat; Hâce Nasiruddin Tûsî ve Kutbuddin Razî şerhiyle beraber; Tahran: Haydarî, 1377 k.
- İbnu'l-Esir, İzzeddin; el-Kamilu fi't-Tarih; 10 cilt, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1398 k.
- İbnu'l-İmad el-Hanbelî, Ebi'l-Fellah; Şezeratu'z-Zeheb; 8 cilt, Beyrut: Dar-u İhyai't-Turasi'l-Arabî, tarihsiz.
- İbrahim Deynanî, Golamhüseyin; Şua-i Endişe ve Şuhud; Kum: Hikmet.
- İmam Humeynî, Ruhullah; Çehel Hadis; Tahran: Merkez-i Neşr-i Ferhengi-yi Reca, 1371.
- İmam Humeynî, Ruhullah; Keşfu'l-Esrar; Tahran: İlmiyye-yi İslamiyye, tarihsiz.
- İmam Humeynî, Ruhullah; Misbahu'l-Hidayeti ile'l-Hilafeti ve'l-Vilaye; Seyyid Ahmed Fehrî çevirisi; Tahran: Peyam-ı Azadî, 1360.
- İmam Humeynî, Ruhullah; Sahife-i Nur: İmam'ın Gorbaçov'a mektubu; 21 cilt, Tahran: Sazman-ı Medarik-i Ferhengî-yi İngilab-ı İslamî, 1361.
- Kutbuddin Şirazî, Muhammed bin Mesud; Şerh-i Hikmetu'l-İşrak; Kum: Bidar, tarihsiz.
- Meclisî, Muhammed Bâkır; Biharu'l-Envar; 110 cilt, Beyrut: Müessesesi el-Vefa, 1403 k.
- Misbah, Muhammed Takî; Amuzeş-i Felsefe; Tahran: Sazman-ı Tebligat-ı İslamî, 1365.
- Misbah, Muhammed Takî; Talikat-ı ala Nihayetu'l-Hikme; Kum: Müessesesi-i Der Rah-ı Hak, 1405 k.
- Muin Muhammed; Ferheng-i Farsî; 6 cilt, Tahran: Emir Kebir, 1360.
- Musahib, Golamhüseyin; Dairetu'l-Maarif-i Farsî; Tahran: Franklin, 1953.
- Musevî, Kazım; Dairetu'l-Maarif-i Bozorg-i İslamî; Tahran: Merkez-i Dairetu'l-Maarif-i Bozorg-i İslamî, 1369.
- Mutahharî, Murtaza; Talim ve Terbiyet der İslam; Kum: Sadra.
- Nasr, Seyyid Hüseyin; Maarif-i İslamî; Neşriye-yi Sazman-ı Evkaf, yıl 1349, Sayı 11.
- Nasr, Seyyid Hüseyin; Mukaddime-yi Mecmua-yı Musannifat-ı Şeyh İsrak; Tahran: Müessesesi-i Mutalaat ve Tahkikat-ı Ferhengî.
- Nasr, Seyyid Hüseyin; Se Hekim-i Müselman; Ahmed Aram çevirisi; Tahran: Şirket-i Sehami-yi Kitabha-yi Cibi.
- Raib, Ebu'l-Kasım; el-Müfredat-i fi Garibu'l-Kuran; el-Mektebetu'l-Murtezeviye, tarihsiz.
- Sadî, Muslihiddin; Gülistan; Muhammed Ali Furuğî mukaddimesi ve tashihiyle; Tahran: Musa İlmî.
- Sadru'l-Müteellihin Şirazî, Muhammed; Şerh-i Usul-i Kafi; Tahran: Mahmudî, tarihsiz.
- Sadru'l-Müteellihin Şirazî, Muhammed; el-Esfaru'l-Erbaa; Kum: Mustafavî, 1378 k.
- Sadru'l-Müteellihin Şirazî, Muhammed; El-Mebde ve'l-Mead.
- Sadru'l-Müteellihin Şirazî, Muhammed; Mefatihü'l-Gayb; Molla Ali Nuri'nin talikatıyla; Tahran: Vezaret-i Ferheng ve Amuzeş-i Âli.
- Safa, Zebihullah; Tarih-i Edebiyat der İran; Tahran: Danışgah-ı Tahran, 1363.
- Seccadî, Seyyid Cafer; Tercüme ve Şerh-i Hikmetu'l-İşrak; Tahran: Danışgah-ı Tahran.
- Siddik, İsa; Tarih-i Ferheng-i İran; Tahran: Danışgah-ı Tahran, 1355.

- Sühreverdî, Abdu'l-Kahir; Evarif ve'l-Maarif; Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1403.
- Şehruzî, Şemseddin; Şerh-i Hikmetu'l-İşrak; Hüseyin Ziyayi Turbetî tashihiyle; Tahran: Müessesesi-i Mutalaat ve Tahkikat-ı Ferhengî.
- Şerif Kureyşî, Bâkır; Nizam-ı Terbiyeti-yi İslam; Tahran: Fecr.
- Şerif, Meyan Muhammed; Tarih-i Felsefe der İslam; Tahran: Merkez-i Neşr-i Danışgahî.
- Şeyh İşrak; Yahya bin Habeş ; Mecmua-yı Musannifat (Arapça); Henry Corbin tashihi; 2 cilt, Tahran: Müessesesi-i Mutalaat ve Tahkikat-ı Ferhengî, 1372.
- Şeyh İşrak; Yahya bin Habeş; Mecmua-yı Musannifat (Farsça); Seyyid Hüseyin Nasr tashihi; Tahran: Müessesesi-i Mutalaat ve Tahkikat-ı Ferhengî, 1372.
- Şeyh İşrak; Yahya bin Habeş; Se Risale; Necefîkulu Habibî tashihi ve mukaddimesiyle; Tahran, tarihsiz.
- Tahrânî, Aga Bozorg; ez-Zeria; 26 cilt, Beyrut: Daru'l-Ezva, 1403.
- Tebrizî, Maksut Ali; Tercüme-i Nüzhetu'l-Ervah; Tahran: İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, tarihsiz.